

Wspólnoty chrześcijańskie w zmieniającej się sytuacji Bliskiego Wschodu - ks. prof. PWT dr hab. Jan Klinkowski

Ks. prof. PWT dr hab. Jan Klinkowski - Dyrektor Instytutu Nauk Biblijnych we Wrocławiu, Asystent Kościelny Akcji Katolickiej diecezji legnickiej, Dyrektor Uniwersytetu Trzeciego Wieku przy WSD w Legnicy.

Na przestrzeni wieków tereny Bliskiego Wschodu i Azji Centralnej przechodziły przeobrażenia cywilizacyjne i kulturowe. Tutaj zrodziła się idea monoteizmu w religii, czego wyrazem jest tradycja biblijna oraz religijność zaratusztrian. Bliski Wschód był miejscem narodzenia i działalności Jezusa Chrystusa i stał się kolebką chrześcijaństwa. Ksiądz profesor wyjaśniał kolejność zachodzących zmian politycznych, kulturowych i religijnych w obszarze Azji Centralnej i na terenie Bliskiego Wschodu. Pierwotnie w tym obszarze posługiwano się językiem aramejskim, jak mówił ks. profesor, był to język, który posługiwał się analogią, symbolem i bardzo często odnosił się do mistyki. Jednocześnie był bardzo precyzyjny, jeżeli chodzi o ekonomię i kontakty handlowe, dlatego język ten stał się powszechny na terenie Bliskiego Wschodu Azji Centralnej aż po Indie. Tym językiem powszechnie znanym posługiwano się na szlakach przemierzanych przez karawany. Językiem tym mówił też Jezus gdy nauczał na terenach wiejskich. To dzięki temu językowi, który był językiem codziennego życia w kręgu ludzi obracających się wokół Starego Testamentu wyrastała specyficzna kultura. Język ten wszedł w użycie liturgiczne Kościołów Wschodu i właściwie w wielu miejscach przetrwał aż do dzisiaj. Na terenie Palestyny ludność wiejska bardzo długo posługiwała się językiem powszechnie znanym, czyli językiem aramejskim. Natomiast w miastach zaczynało już mówić greką. Oblicze kultury na tym terenie ukształtowali Persowie niosący tolerancję, wzajemne zrozumienie religijne i dbałość o swoich podwładnych, oni odtworzyli religijną prowincję, Judeę (dekret Cyrusa z 538 r. przed Chr.). Elementy ładu społecznego stworzonego przez Persów przetrwały w jakimś stopniu do czasów Chrystusa. Następnym cywilizacyjnym przełomem w dziejach tych terenów była wielka ekspansja Aleksandra Wielkiego na wschód, niosąca hellenizm (333 r. przed Chr.). Cywilizacja ta zdominowała miasta na terenach Bliskiego Wschodu i Azji Centralnej. Samo opanowanie militarne tych terenów i szerzenie hellenizmu nie dawało jeszcze możliwości skutecznych rządów, musiano tworzyć administrację, co nie było takie proste bo zderzyły się dwa światy o odmiennych kulturach. Aleksander Wielki mając świadomość, że zintegrowanie różnych kultur może napotykać znaczący opór, postanowił wtopić się w kulturę Azji Centralnej poprzez małżeństwo z Roksaną, córką księcia baktryjskiego Oksyartesa, władcy z Azji Centralnej. Swoich żołnierzy zachęcał do analogicznej postawy, by w ten sposób wytworzyć nowe społeczeństwo. Śmierć Aleksandra Wielkiego nie przerwała procesu hellenizacji chociaż przybrał on odmienny obraz w Egipcie Ptolemeusza oraz w Syrii i Azji Centralnej pod rządami Seleucydów. Ostatecznie połączenie tych dwóch światów zaowocowało powstaniem miast hellenistycznych z językiem greckim i namiastką instytucji demokratycznych przy czym szerokie warstwy ludności wiejskiej pozostały nadal w strefie języka aramejskiego. Sprawilo to, że kultura aramejska i hellenistyczna zazębiały się i przejmowały od siebie dziedziny bardziej rozwinięte dla własnych potrzeb. W czasach apostołskich głoszenie Ewangelii przybrało dwa zasadnicze kierunki, jeden to Wschód a drugi na Zachód. Kierunek zachodni ewangelizacji opierał się na dorobku kulturowym hellenizmu, tekście greckim Starego Testamentu (Septuaginta) i aparacie pojęciowym filozofii greckiej.

Znaczącą rolę w kształtowaniu wiary pierwszych wspólnot chrześcijańskich odegrało małe królestwo Osroene, które zachowało swoją niezależność od 136 r. przed Chr. do 216 r. po Chr. balansując pomiędzy dwoma mocarstwami, cesarstwem rzymskim i imperium perskim. Stolica tego niewielkiego kraju Edessa była nazywana Atenami Wschodu, a językiem codziennym i naukowym był aramejski. Nauka Addaja - apokryficzny tekst syriacki z IV wieku - mówi o apostołskim rodowodzie edesskiego chrześcijaństwa i korespondencji władcy Osroeny Abgara V (13 - 50 po Chr.) z Jezusem Chrystusem. Chociaż tekst owiany jest legendą, to jednak nie ulega wątpliwości, że już w I wieku do Edessy dotarło chrześcijaństwo. Czy rzeczywiście, jak opowiada apokryficzny tekst, Ewangelię przyniósł tutaj Addaj (Tadeusz), jeden z siedemdziesięciu dwu uczniów Jezusa, trudno rozstrzygnąć. Z pewnością jednak wyznawcy Chrystusa stanowili znaczącą część mieszkańców Edessy, skoro król Abgar VII (109-116 po Chr.) jest już chrześcijaninem. Cenną relikwią przechowywaną w Edessie było płótno, ręcznik na którym w cudowny sposób został utrwalony wizerunek Chrystusa. Podobiznę powstałą w ten sposób

nazywano „ikoną ikon”, wizerunkiem Zbawiciela nie ręką ludzką uczynionym - acheiropoietos, Mandylion. W 232 r. po Chr. sprowadzono z Indii do Edessy relikwie św. Tomasza Apostoła. Św. Efreem Syryjczyk do Edessy przeniósł szkołę teologiczną po zajęciu przez Persów w 363 r. Nisbis. Szkoła łączyła tradycję aramejską z grecką. Studiowano tutaj oprócz teologii także nauki przyrodnicze: medycynę, geografię, astronomię, geologię, botanikę i zoologię. Szczególnym osiągnięciem tej szkoły było przetłumaczenie klasycznych dzieł filozofii greckiej na język aramejski.

W pierwszych wiekach naszej ery w języku greckim powstało wiele dokumentów mówiących o Jezusie Chrystusie i jego postannictwie. W Kościele pojawiły się spory dotyczących interpretacji tych dokumentów, dopiero sobory powszechne Nicejski (325), Konstantynopolitański (381), Efeski (431) i Chalcedoński (451) zdecydowały o tym jaki jest obraz Chrystusa będzie przedstawiony wiernym. W Kościele wschodnim wyrastającym z pierwotnego Kościoła aramejskiego przyjmowano bardziej mistyczne pojęcie osoby Jezusa Chrystusa. Natomiast w Kościele zachodnim próbowano usystematyzować prawdy wiary w oparciu o pojęcia filozoficzne wypracowane przez Greków. Jedną z przyczyn podziału Kościoła na wschodni i zachodni było inne przeżywanie wiary przez społeczności Wschodu i Zachodu. Jednak zasadnicze różnice ukształtowały się na podłożu politycznym. Kiedy w imperium rzymskim religia chrześcijańska stała się oficjalną religią wzrosła tendencja do unifikacji prawd wiary. Natomiast w Kościele wschodnim religia zawsze była w opozycji do władzy, co wymagało oparcia jej fundamentów bardziej na laikacie niż na duchownych, a w konsekwencji nie dążono do jej pełnej systematyzacji, ale bardziej koncentrowano się na jej przeżywaniu w codziennym życiu. Należy zwrócić uwagę, że w tym czasie orędzie chrześcijańskie docierało na Daleki Wschód, nawet do Chin (Jencing, Karakorum, Czang-An) przyswajając sobie lokalną kulturę i przetwarzając ją w duchu chrześcijańskim. Natomiast na Zachodzie orędzie chrześcijańskie wchodziło w elity rządzące imperium rzymskim i coraz bardziej było krępowane przez dominujący system prawny. Różnice podejścia Kościoła do władzy spowodowały między innymi to, że drogi Kościoła wschodniego i zachodniego zaczęły się rozchodzić. W dalszej części wykładu książkę przedstawił jak powstawały Kościoły wschodnie, jaka była ich tożsamość i pojęcie osobowości Chrystusa, a także ich odwołanie się do czasów apostołskich oraz stosunek do władzy. Przedstawione przez profesora Kościoły to: Syryjski, Ormiański, Gruziński, Maronitów, Koptyjski, Etiopski, Chaldejski.

Syryjski Kościół Ortodoksyjny

Kolebką wiary w Chrystusa na terenie Syrii była Antiochia, gdzie nauczali wielcy apostołowie Piotr i Paweł. Inspiratorem wielu działań misyjnych w Kościele antiocheńskim był Barnaba. Ewangelizacyjne promieniowanie Antiochii jednak w dużej mierze ograniczało się do środowiska greckojęzycznego. Natomiast centrum ewangelizacyjnym dla środowiska aramejskojęzycznego stała się Edessa, stolica niewielkiego państwa Osroene, znajdującego się od 136 r. przed Chr. do 216 r. po Chr. pod panowaniem arabskiej dynastii Abgarów.

Specyfiki Kościoła syryjskiego należy szukać w rozłamach jakie zaistniały po Soborze w Chalcedonie w 451 r. po Chr., gdy spora część wiernych przyjęła różne formy monofizytyzmu, czyli dominacji natury boskiej nad naturą ludzką w Jezusie. W czasach Justynina (527-565) pogląd ten podzielał patriarcha Antiochii Sewer, który uciekł do Aleksandrii, gdzie zmarł w 538 r., a jego następcy pozostawali na emigracji. Kontynuatorem idei monofizycznej na terenie Azji Mniejszej był Jakub z Góry Izla, zwany Łachmaniarzem (Baradaj) od końskiej derki, z której sporządził sobie ubranie, aby zmylić żołnierzy Justyniana. W 542 r. został wyświęcony na biskupa Edessy i rozpoczął wędrowne nauczanie. Jego dzieło ewangelizacyjne zaowocowało powstaniem wielu nowych wspólnot. Wyświęcił dwóch patriarchów, 27 biskupów i setki księży i diakonów. Od jego imienia często Kościół ten bywa nazywany jakobickim.

Kościół syryjski w szczytowym okresie rozwoju w XIV wieku posiadał 20 metropolii i 103 diecezje, sięgając na Wschód do Afganistanu. Wspólnoty tego Kościoła istniały w Turkiestanie i Sinciangu.

Najważniejsze klasztory tego Kościoła, to: monastyr św. Mateusza koło Mosulu (Irak) od IV w.; monastyr św. Gabriela w Tur Abdin (Turcja) od IV w.; monastyr św. Ananiasza (Deir al Zaafaran) koło Mardin (Turcja) od VIII w. i monastyr św. Marka w Jerozolimie (według tradycji syryjskiej tu znajduje się izba, w której odbyła się Ostatnia Wieczerza).

Asyryjski Kościół Wschodu (Nestorianie)

W V wieku rozgorzały spory teologiczne dotyczące relacji pomiędzy boską i ludzką naturą Jezusa. Nestoriusz, patriarcha Konstantynopola, w swych kazaniach podkreślał realność ludzkiej natury Jezusa Chrystusa i jej odrębność od natury Słowa. Zatem Maryja narodziła Jezusa w ludzkiej naturze i nie może być nazwana Matką Boga (gr. *Theotokos*), ale jedynie Matką Chrystusa (gr. *Christotokos*). Jezus przyszedł na ziemię jako człowiek i umarł jako człowiek - odwieczny Bóg zamieszkał w nim po narodzinach i opuścił go przed ukrzyżowaniem. „Jeden jest Chrystus - nauczał Nestoriusz - Syn Boży, czczony przez wszystkich w dwóch naturach. W swojej boskości zrodzony z Ojca, bez początku, przed wszystkimi wiekami. W swym człowieczeństwie zrodzony z Maryi, w pełni czasu w jednym ciele. Ani jego boskość nie była naturą matki, ani jego człowieczeństwo nie było naturą Ojca. Obie te natury są zachowane w swoich istotach, w jednej osobie jednego synostwa”.

Doktrynę nestoriańską zaatakował patriarcha Aleksandrii Cyryl z pozycji szkoły teologicznej, traktującej Wcielenie jako misterium nie poddające się racjonalistycznym analizom. W 431 r. po Chr. cesarz Teodozjusz II zwołał sobór do Efezu, na którym poglądy Nestoriusza zostały potępione. Prześladowani nestorianie udali się do Persji, gdzie nie mogli ich osiągnąć represje Konstantynopola i utworzyli tam odrębny Kościół, który formalnie oddzielił się od patriarchatu Antiochii w 484 r. po Chr. Wyrazem tego stanu rzeczy był tytuł katolikos przyjęty przez biskupa Seleucji - Ktezyfonu Babaja II, mający go zrównać z patriarchami Antiochii, Aleksandrii, Rzymu, Jerozolimy i Konstantynopola. Szkoła Persów, która powróciła do Nisibis z Edessy w 489 r. po Chr., szybko stała się centrum teologii nestoriańskiej. Dzięki jej osiągnięciom, surowemu stylowi życia mnichów oraz działalności charytatywnej nestoriańska ewangelizacja objęła Arabię, Persję, Turkiestan, Chiny, Tybet, Mongolię, Mandżurię, Indie, Cejlon i Jawę. W średniowieczu wspólnota nestorian była zorganizowana w 27 metropolii i 230 diecezji zamieszkałych przez kilkadziesiąt milionów wiernych.

Obecnie po odrodzeniu Kościoła nestorian (należy pamiętać, że sami wyznawcy uznają się za chrześcijan, a określenie „nestorianie” uważają za fałszywe) w 1976 r. przyjęto nazwę „Kościół asyryjski”. 11 listopada 1994 r. patriarcha Dinkha IV Khanania i Jan Paweł II podpisali wspólną deklarację chrystologiczną ocenioną jako pierwszy krok do interkomunii. Na razie interkomunia obowiązuje między Kościołem asyryjskim i Kościołem chaldejskim, co potwierdziła w swoim oświadczeniu Papieska Rada Popierania Jedności Chrześcijan z 25 października 2001 r., ale w praktyce interkomunia stała się rzeczywistością w wielu krajach, gdzie mieszkają przedstawiciele Kościoła asyryjskiego.

Ormiański Kościół Apostolski

Kościół Ormiański swoją tradycję wywodzi od działalności apostołskiej św. Judy Tadeusza Apostoła i św. Bartłomieja Apostoła. Pierwszym głosicielem Ewangelii miał być św. Tadeusz, którego działalność przypadała na lata 35-43 po Chr., a na lata 44-60 po Chr. datuje się działalność św. Bartłomieja. Inni widzą początki chrześcijaństwa w tym rejonie w postaci Tadeusza (Addaja), syryjskiego ucznia wysłanego do Edessy w celu uzdrowienia Abgara. Tertulian w swym traktacie przeciw Żydom nawiązując do katalogu narodów z Dnia Zesłania Ducha Świętego (Dz 2,9-11) i wymienia wśród zebranych w Jerozolimie również mieszkańców Armenii, co może oznaczać, że już w tym czasie chrześcijaństwo w tej społeczności było rozpowszechnione. Euzebiusz z Cezarei wspomina o liście zatytułowanym *O pokucie*, który Dionizy, biskup Aleksandrii w latach ok. 248-265 po Chr., skierował do chrześcijan w Armenii, podlegających biskupowi Merużanowi. Zatem około połowy III w. po Chr. Kościół ormiański miałby już posiadać własne struktury, a przynajmniej jedno biskupstwo. Impulsem do dalszego rozwoju chrześcijaństwa była działalność św. Grzegorza Oświeciciela (Surp Grigor Lusaworicz). Pochodził z arystokratycznego rodu i utrzymuje się, że był synem Anaka, jednego satrapów Imperium Partów. Grzegorz udał się do Cezarei Kapadockiej, gdzie odebrał greckie wykształcenie i gdzie nawrócił się na chrześcijaństwo. Po powrocie, po wielu perypetiach, w 301 r. po Chr. św. Grzegorz Oświeciciel ochrzcił Tiridatesa III z dynastii Arsacydów, który jako pierwszy w świecie wprowadził chrześcijaństwo jako religię państwową. O życiu św. Grzegorza Oświeciciela opowiada Agathangelos w swej zredagowanej pod koniec V wieku Historii Armenii. Do 438 r. po Chr. godność biskupa była dziedziczna, a więc po św. Grzegorzu Oświecicielu jego urząd objął syn Aristaces I, który uczestniczył w soborze nicejskim i przyjął w imieniu swojego Kościoła nicejskie wyznanie wiary. W 451 r. po Chr. chrześcijanie ormiańscy musieli stoczyć

bitwę z królem Persji Jazdagirdem II, który chciał zmusić ich do nawrócenia na mazdeizm. Później Ormianie wielokrotnie będą musieli walczyć o przetrwanie własnej tradycji i wiary.

Kościół gruziński

Zgodnie z lokalną tradycją kościelną, pierwszą ewangelizację przypisuje się dwóm apostołom: św. Andrzejowi, pierwszemu powołanemu oraz Szymonowi zwanemu Kananejczykiem lub Gorliwym. Kościół gruziński jest autokefaliczny, a tę autokefalię tłumaczy właśnie jego wymiar apostołowski, który jest warunkiem koniecznym samodzielności jurysdykcyjnej. O ewangelizacji terenów Gruzji w czasach po apostołskich niewiele wiemy, ale z dokumentów soboru w nicejskiego (325 r.) dowiadujemy się, że w obradach uczestniczył biskup Stratofil, pochodzący z miasta Pityus w północnej Gruzji, które obecnie nazywa się Biczwinta. Kolejny etap ewangelizacji Sakartwelo, bo tak nazywają swój kraj Gruzini, przypisuje się świętej Nino. Według jednej z tradycji była ona chrześcijańską niewolnicą z Kapadocji sprzedaną gruzińskiemu panu. Gdy przybyła do Gruzji, stała się krzewicielką wiary w Chrystusa. Przykładem własnego życia ukazywała drogę Ewangelii, jej życiu towarzyszyły również liczne cuda. Inna tradycja opowiada, że była krewną patriarchy Jerozolimy. Pewnego razu doświadczyła mistycznej wizji, w której Matka Boża prosiła ją o udanie się na Kaukaz, w celu głoszenia Ewangelii. Św. Nino udała się na Kaukaz z krzyżem wykonanym z dwóch gałązek winorośli przewiązanych kosmykiem własnych włosów. Z informacji przekazanych przez Rufina wynika, że Nino miała być *captiva* czyli niewolnicą, co jednak nie jest takie oczywiste. Jest mało prawdopodobne, że „państwo” takie jak Gruzja, które na początku IV w. po Chr. mogło być uważane za zależne od Rzymu, przyjmowało zakładników lub więźniów. Biorąc pod uwagę ascetyczny tryb życia prowadzony przez świętą, opisywany przez Rufina, termin *captiva* mógłby być raczej użyty w kontekście religijnym jako *captiva Christi*. Samo imię Nino, które w takim brzmieniu przytacza lokalna tradycja, mogłoby być deformacją słowa *nonna*, którym w owym czasie nazywane były dziewice poświęcone Bogu. Choć dzisiaj nie można rozstrzygnąć, która z tradycji jest autentyczna, to właśnie św. Nino przypisuje się wpływ na przyjęcie przez Gruzję chrześcijaństwa w 337 r. po Chr. Wydarzenia te miały miejsce za panowania cesarza Konstantyna, gdy królem Iberii, według źródeł gruzińskich, był Mirian. Cesarz rzymski został poproszony o wysłanie kapłanów do Nino, aby ochrzczili nowych adeptów. W ten sposób, dzięki działalności Nino, obszary te otrzymały chrzest z rąk kapłanów, którzy przybyli z bizantyńskiego Zachodu. Z dzieła Rufina z Akwilei dowiadujemy się, że przy ukrzyżowaniu Jezusa na Kalwarii był obecny Żyd o imieniu Elioz, daleki krewny proroka Eliasza, który przybył z Mcchety, by stanąć w obronie Jezusa, ale nie zdążył. Wykupił szaty Jezusa, aby mógł je zabrać do Mcchety. Powrócił do ojczyzny wraz z Longinem, który jest identyfikowany z centurionem rzymskim obecnym przy męce i śmierci. Począwszy od V w. po Chr. uważa się go za jednego z pierwszych męczenników, mówią o nim apokryfy w języku greckim, ormiańskim, arabskim i syryjskim. Doniosłość tego wydarzenia zostaje zauważona trzysta lat później, gdy św. Nino głosi Ewangelię w Mcchecie. W owym czasie zostało odnalezione miejsce, gdzie znajdowały się szaty i zostało one uznane za „środek świata”. Zgodnie z tradycją wyrażoną w *Nawróceniu Kartlii*, były to szaty, które miał na sobie Jezus podczas chrztu i podczas przemienienia na Górze Tabor, tak więc uczestniczyły w tajemnicy światła. Jak mówi Ewangelista Mateusz, w momencie przemienienia Jezusa: „*twarz Jego zajaśniała jak słońce, odzienie zaś stało się białe jak światło*” (17,2).

Wiemy, że w V w. po Chr. utworzono na terenie Gruzji dwanaście eparchii biskupich, których liczba w krótkim czasie wzrosła do trzydziestu trzech. Pod koniec V wieku lub na początku VI wieku został ustanowiony katolikosat. Wielu uważa, że pierwszym katolikosem był Saba I (532-552). Tytuł *katolikos* był nadawany pasterzowi Kościoła, którego jurysdykcja obejmowała społeczność zamieszkującą obszary znajdujące się poza granicami Cesarstwa Rzymskiego, czyli poza rzymską *oikoumene*. Katolikos jest biskupem głównym na danym obszarze, ale niższym rangą niż patriarcha. W VIII wieku patriarcha Antiochii Teofilakt nadał przywilej Kościołowi Mcchety ustanawiania własnych katolikosów i właściwie od tego momentu możemy mówić autokefalii Kościoła kartlijskiego.

Kościół Maronitów

Nazwa Kościoła pochodzi od imienia jego założyciela świętego Marona, mnicha, pustelnika, kapłana i nauczyciela, cudotwórcy i uzdrowiciela, żyjącego w pod koniec IV w. po Chr. w górach Taurus nad rzeką Orontes w Syrii, na terenie patriarchatu Antiochii. Maron

wykształcił wielu uczniów, którzy założyli wspólnotę mieszkającą w monasterze Beit-Maroun. Klasztor Marona znajdował się nieopodal Hamy, w dystrykcie Hims w Syrii. Maronici uznali naukę Soboru Chalcedońskiego 451 r. i w ten sposób narazili się na prześladowania ze strony monofizytów. Ze względów politycznych przedstawiciele wspólnoty maronickiej nie uczestniczyli w obradach VI Soboru Ekumenicznego w Konstantynopolu 680/81 i dlatego początkowo nie przyjęli postanowień soborowych potępiających monoteletyzm, czyli doktrynę głoszącą, że Chrystus miał dwie natury i jedną wolę. Emigrując w góry Libanu, założyli wiele klasztorów. W 687 r. w dolinie Jbeil obrali własnego patriarchę Jana Marona, biskupa Botrys w Libanie. Jako odrębna wspólnota po raz pierwszy uznani zostali przez kalifa Marwana (744-748). W IX w. wielu maronitów pod wpływem prześladowań zbiegło na Cypr. W 1181 r. patriarcha maronicki złożył przysięgę wierności i przystąpił do unii z Rzymem.

Kościół koptyjski

Kościół koptyjski za swego założyciela uważa św. Marka Ewangelistę. Według tradycji (św. Hieronim, Klemens Aleksandryjski) Marek pochodził z Krainy Cyrenejskiej położonej nad Morzem Śródziemnym w Afryce Północnej (obecnie Libia). Za tradycją o pochodzeniu Marka z okolic Cyreny może przemawiać również wąwóz Wadi Marcus oraz grotta św. Marka położona u źródeł, które dają początek potokowi w pobliżu Cyreny. Zatem jest bardzo prawdopodobne że, jego rodzina sprowadziła się do Palestyny z okolic Cyreny. Niektórzy sądzą, że właśnie w jego domu Jezus spożył Ostatnią Wieczerzę. W pierwotnym Kościele stał się bliskim współpracownikiem Piotra a następnie Pawła. Według Euzebiusza w pierwszym lub trzecim roku panowania cesarza Klaudiusza (41-54) Marek odwiedził Egipt, a więc w 41/42 lub 43/44. Ten pierwszy pobyt nie mógł trwać zbyt długo bo już w 44 r. towarzyszył Barnabie i św. Pawłowi w podróży do Jerozolimy, gdy przybyli z jałmużną zebraną w Antiochii i Azji Mniejszej (Dz 12,25). W 49 r. lub 50 r. po Chr. za panowania cesarza Klaudiusza, Marek ponownie udaje się do Egiptu, aby głosić Ewangelię, a następnie do rodzinnej Cyrenejki. Tutaj należałoby umieścić tradycję Kościoła o przebywaniu Marka na terenie Libii, zwanej wówczas Marmariką i Amoniką. Jego głoszenie Ewangelii wpłynęło na nawrócenie wielu pogan na wiarę chrześcijańską z tych terenów.

Wydaje się, że ostatnie lata życia Marek spędził w Aleksandrii i stąd zarządzał Kościołem w Egipcie. Jego męczeńską śmierć tradycja wiąże z ostatnim rokiem rządów cesarza Nerona (54 -68). Bardzo późna tradycja (VII w.) mówi o męczeństwie Marka w Egipcie za cesarza Trajana (98-117). Tron patriarchy Aleksandrii nazwano „krzesłem św. Marka”. Za związaniem Ewangelisty Marka z Aleksandrią przemawia również tradycja recepcji jego Ewangelii w tym środowisku. To właśnie w Aleksandrii, według świadectwa Klemensa Aleksandryjskiego, pojawia się święto Chrztu. Wydarzenie chrztu wyeksponowane było właśnie przez Ewangelistę Marka. To właśnie tutaj powstaną apokryfy eksponujące w szczególny sposób wydarzenia cudowne, do których orędzia tak przywiązany jest Ewangelista Marek. Za powstaniem Ewangelii Marka w Aleksandrii, w Egipcie opowiada się również część tradycji, którą reprezentuje św. Jan Chryzostom. Nie znamy ewentualnych pierwszych następców Marka w Aleksandrii. Najstarsza pewna wzmianka odnośnie Kościoła w Egipcie dotyczy Demetriusza, który został biskupem Aleksandrii w dziesiątym roku rządów Kommodusa, czyli w 189 r. po Chr., i pełnił swoją posługę do 232 r. Aleksandria stała się słynnym ośrodkiem teologicznym. Tutaj nauczali Panten (zm. przed 200 r.) i jego uczeń Klemens Aleksandryjski (zm. przed 215 r.), znakomity apologeta oraz od 203/204 r. Orygenes, uczeń Klemensa i neoplatonika Ammoniusza Sakkasa. Na chrześcijaństwo Egiptu oddziaływały wpływy gnozy oraz manichejczyków. W szczególny sposób Kościół aleksandryjski został dotknięty w czasie prześladowań za cesarza Dioklecjana (284-305), także nawet od początków jego panowania zaczęto liczyć „erę męczenników”. Następnie Kościół aleksandryjski zmagał się z poglądami Ariusza za rządów takich wybitnych biskupów jak Aleksander I (312-373), Atanazy Wielki (295-373) i Cyryl I (412-444). Patriarcha Cyryl odegrał wybitną rolę na Soborze Efeski 431 r. po Chr., którego szczególną zasługą było ogłoszenie uroczyście prawdy, że Maryja jest Theotokos (Bożarodzicielka). Jednak, gdy w 451 r. ogłoszono dogmat o odrębności dwóch natur Chrystusa, Kościół aleksandryjski nie uznała tej prawdy preferując dominację natury boskiej nad naturą ludzką w Chrystusie. Ostatecznie doszło do rozłamu w Kościele aleksandryjskim i powstał patriarchat grecki, wierny cesarzowi (melchici) oraz Kościół koptyjski sprzeciwiający się postanowieniom Soboru w Chalcedonie z 451 r. i głoszącemu, że natura boska w Chrystusie wchłonęła naturę ludzką, stąd Kościół ten nazywany jest monofizyckim.

Kościół etiopski

W IV w. po Chr. za rządów dynamicznego władcy Ezany Etiopia przyjmuje chrześcijaństwo. Władca ten około 350 r. po Chr. zdobył Meroe kładąc kres królestwu istniejącemu od VI w. przed Chr. Król ten pozostawił stelę, na której jest tekst zapisany w trzech językach po grecku, sabejsku i w ge'ez. (zdj.5).

Początki chrześcijaństwa owiane są tajemnicą, w której trudno odróżnić legendę od faktów historycznych. Łaciński historyk Rufinus (345-410) pod koniec IV wieku opisuje historię kształtowania się chrześcijaństwa na podstawie relacji ze spotkania z jednym z inicjatorów chrześcijaństwa w Etiopii, Aedesiuszem. Opowieść tę powtarzają również inni pisarze, Sokrates, Teodoret i Sozomenos. Zaczyna się ona w Tyrze, gdy syryjski kupiec Meropius postanawia wyruszyć drogą morską do Indii. Zabiera ze sobą dwóch młodszych krewnych Frumentiusa i Aedesiusa. W drodze powrotnej z Indii, gdy zawinęli do jednego z portów okazało się, że wygaś traktat między mieszkańcami portu a Rzymem i załoga statku została wymordowana. Kupiec i jego krewni szczęśliwie uniknęli śmierci. Zostali aresztowani i zaprowadzeni do króla, który uczynił ich swoimi sługami. W końcu na dworze królewskim udało się awansować Frumentiusowi i Aedesiusowi. Frumentius, który był zdolniejszy, został skarbnikiem i sekretarzem królewskim, a Aedesius został podczaszym królewskim. Po śmierci króla regentką została królowa do czasu przejścia władzy przez małoletniego syna. Frumentius i Aedesius odzyskali wolność, ale pozostali w królestwie i na wyraźną prośbę królowej pomagali regentce w rządzeniu krajem. Frumentius otrzymał stanowisko ministra. Jak wspomina historyk Rufinus, w tym czasie „Bóg poruszył serce” Frumentiusa, który wierzył w Chrystusa. Osiedlał on na terenie królestwa rzymskich kupców wyznających wiarę w Chrystusa i budował kościoły. Kiedy młody król dorósł prosił o dalszą pomoc Frumentiusa i Aedesiusa, którzy zamierzali wrócić w swoje rodzinne strony. Aedesius wyruszył do Tyru, gdzie spotkał go historyk Rufinus, który opisał ich dzieje, a Frumentius udał się do Aleksandrii, by nawiązać łączność z patriarchą Atanazym. Najwyraźniej chrześcijaństwo na terenie Etiopii zaczęło się rozwijać spontanicznie i w pierwszej fazie nie posiadało żadnych form zależności od którejkolwiek ówczesnej metropolii chrześcijańskiej. Frumentius opowiedział Atanazemu, że w Etiopii jest „wielu zgromadzonych chrześcijan” i powstało wiele kościołów, ale nie ma biskupa. Atanazy przyznał mu rację i mianował go biskupem. Zatem Frumentius przeszedł karierę od niewolnika poprzez stanowisko skarbnika i ministra królewskiego do funkcji biskupa Aksum. Wyświęcony przez Atanazego na biskupa, wrócił na wyżyny Tigray do Aksum, by kierować młodym Kościołem. Odtąd znany będzie jako Abba Selama-Ojciec Pokoju. Historię tę pośrednio potwierdza sam Atanazy, który w swej Apologii przedstawia list cesarza Konstantyna II do władcy Aksum. List został napisany około 356 r. po Chr. Cesarz próbuje nakłonić biskupa Frumentiusa do złożenia przysięgi lojalności wobec ariańskiego patriarchy Aleksandrii, jakim był Jerzy z Kapadocji. Historyk Ammianus Marcellinus nazywa go „węzem w ludzkiej skórze”. Cesarz doprowadził do nominacji Jerzego w miejsce Atanazego i pragnął by jego człowiek określił, czy „*Frumentius jest godny, by uznać go za biskupa i by wyświęcić go zgodnie z prawem*”. Najwyraźniej pragnął uniezależnić Etiopię od wpływów Atanazego i przeprowadzić kler pod rządy Jerzego. Przyjmowanie przez Etiopczyków wiary chrześcijańskiej przebiegało stopniowo, bowiem w czasach Frumentiusa i późniejszych językiem używanym w kościołach była greka. Dopiero tłumaczenie Starego i Nowego Testamentu na język ge'ez, dostępny dla ludu, upowszechniło prawdy wiary. Najczęściej przyjmuje się, że tekst Biblii w języku ge'ez był już dostępny w V w. a najpóźniej w VI w. po Chr. Epoka kształtowania się początków Kościoła Etiopskiego naznaczona była sporami teologicznymi. W 451 r. po Chr. Sobór Chalcedoński potępił monofizytyzm. Wielu zwolenników poglądów monofizyckich szukało schronienia poza Bizancjum. W ten sposób napiętnowani mnisi około 480 r. po Chr. docierają do Etiopii i upowszechniają monofizytyzm. Według tradycji z Aleksandrii i Syrii przybyło dziewięciu mnichów, przez Kościół Etiopski czczonych jako świętych. Byli to: Ze-Mikael Aregau, Pantaleon, Izaak Garima, Aftsje, Guba, Alief (lub Ots), Metay (lub Jymata), Likanos, Tsyhma.

Śledząc historię przyjęcia wiary w Chrystusa możemy tylko przypuszczać, że chrześcijaństwo w Etiopii rozwijało się o bardzo wcześniej, ale w czasach konsolidacji królestwa Aksum nastąpiło mianowanie biskupa Frumentiusa, który rzeczywiście mógł być obcego pochodzenia. Należy pamiętać, że Łukasz, autor Dziejów Apostolskich, wspomina o nawróceniu dworzanina królowej etiopskiej Kandaki (Dz 8,26-39), a tradycja przypisuje ewangelizację Etiopii apostołowi Mateuszowi. Wydaje się, że zanim zostały ustanowione struktury Kościoła w Etiopii w IV stuleciu, dotarli tutaj wcześniej chrześcijanie, którzy trzymali się tradycji

judeochrześcijańskiej. Późna tradycja Kościoła umieszcza również działalność apostoła Macieja w Etiopii.

Po przyjęciu chrześcijaństwa królestwo z centrum w Aksum rozwija się dynamicznie do VI w. po Chr. Za panowania Kaleba (zwanego także Ylle Atsbyha) królestwo Aksum próbowało sięgnąć wpływy na Półwysep Arabski. Pretekstem stały się prześladowania chrześcijan w mieście Nagran, gdzie zginął Aretas, a wraz z nim 340 innych chrześcijan. Prześladowania rozpoczął zjudaizowany władca Himjaru, Dhu Nuwas. W obronie chrześcijan wystąpił ówczesny patriarcha Aleksandrii, Tymoteusz. W tle konfliktu o charakterze religijnym tliła się walka o wpływy w handlu pomiędzy Persją i Bizancjum. Pierwsza wyprawa w 523 r. po Chr. zakończyła się porażką wojsk Kaleba. Powtórna ekspedycja, podjęta w 525 r. zakończyła się zwycięstwem Kaleba. Podobno po powrocie do Aksum Ylle Atsbyha zrzekł się tronu etiopskiego, koronę odesłał do Jerozolimy i został mnichem, przybierając imię Kaleb, pod którym będzie powszechnie znany.

Wydarzenia te zrelacjonował historyk bizantyński, Prokop: *„W czasie, gdy prowadził on (cesarz Justynian) wojnę, Ellesteusz, król Etiopów, który był chrześcijaninem i wielką troską otaczał sprawy wiary, dowiedział się, że niemało Himiarytów żydowskiego pochodzenia, zamieszkujących przeciwległy kontynent, jak również wielu wyznawców tej starożytnej wiary, nakładało na tamtejszych chrześcijan ogromne podatki. (Ellesteusz) zebrał flotę i wojsko i wysłał je przeciw nim. Wygrawszy bitwę, zabił dużo Himiarytów, a nawet samego króla. Na jego miejsce ustanowił króla chrześcijańskiego, himiaryckiego pochodzenia, imieniem Ezymfeusz, któremu postawił jako warunek płacenie rocznej daniny Etiopom. Następnie powrócił do ojczyzny”*.

O prężności chrześcijaństwa w tym okresie może świadczyć fakt przybycia z Etiopii w VI w. na teren Syrii mnicha o imieniu Mojżesz, który zorganizował klasztor i żył jako pustelnik. Uważa się, że w dużej mierze chrześcijaństwo do Arabii Południowej przenikało z Etiopii.

Kościół chaldejski

Mimo, że historycznie Kościół chaldejski nie jest klasyfikowany jako Kościół starożytny, ale ponieważ jest powiązany tradycjami z kościołami starożytnymi Wschodu często jest prezentowany wraz z innymi Kościołami starożytnymi Bliskiego Wschodu.

Katolicki Patriarchat obrządku chaldejskiego powstał w 1553 r. na skutek wewnętrznego konfliktu dotyczącego wyboru patriarchy w łonie Apostolskiego Kościoła Wschodu. Idea poszukiwania łączności z Rzymem pojawiała się wielokrotnie wśród Nestorian. W 1237 r. metropolita Syrii, a w 1245 r. metropolita Nisbisu z pięcioma innymi biskupami złożyli wyznanie wiary, które potwierdzało jedność w głównych prawdach wiary. W 1340 r. chaldejczycy zamieszkujący na Cyprze weszli w unię z Kościołem rzymskim. W 1830 r. patriarcha Mosulu otrzymał od papieża Piusa VIII tytuł „chaldejskiego patriarchy Babilonu”. Patriarcha Józef VII Ghanima (1947-1958) przeniósł swoją stolicę z Mosulu do Bagdadu. Kościół ten posiada własne księgi liturgiczne, pielęgnuje tradycje chrześcijan Wschodu i używa w liturgii języka aramejskiego.

Kościół te doznały wielkich prześladowań przez islam, wielu chrześcijan musiało emigrować, a w krajach do których przybyli, często byli i są postrzegani jako ludzie reprezentujący świat islamu, co jest dla nich krzywdzące. Przecież obecnie często słyszymy o zbrodniach jakich się dokonuje na chrześcijanach Wschodu. Powinniśmy im oddać hołd za trwanie przy Chrystusie, wielokrotnie za świadectwo męczeńskiej śmierci.